

Recenzijos

ISTORIJA, POEZIJA IR STEREOTIPAI

Gitana Notrimaitė. *Atminties imperatyvai*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010. 263 p.

Gitana Notrimaitė – jauna, kritiška ir ambicinga poezijos tyrėja. Monografiją *Atminties imperatyvai* ji parašė remdamasi savo daktaro disertacija, tik disertacijos pavadinimą pakeitė į metaforiškai lakų ir (taip būna toli gražu ne visada) iš esmės perrašė ir papildė tekstą. Pagrindinės tyrėjos metodologinės atramos – semiotikai ir jiems artimi mokslininkai (Algirdas Julius Greimas, Jurijus Lotmanas, Romanas Jakobsonas, Claude'as Levi-Straussas ir kt.). Iš šalies žiūrint, akivaizdu, kad Notrimaitė atvira visiems kritiško mąstymo literatūrologams, sociologams, istorikams bei kitų sričių tyrėjams. Pati autorė teigia, kad knygoje „lanksčiai naudojamos kelių teorijų, metodų idėjomis ir principais, daugiaprasmi tekstą suvokiant kaip pirminį ir pagrindinį analizės šaltinį“ (p. 18). Pagrindinė monografijoje analizuojama problema – istorijos mitologinimo poezijoje problema, kurią Notrimaitė įvardija taip: „*kaip* tos pačios kartos poetų kūryboje transformuojasi istoriniai pasakojimai, *koks* poetinių siužetų santykis su didžiuoju tautos istorijos mitu“ (p.19). Notrimaitės kritiškumas krypsta tiek į poezijoje, tiek į mokslo veikaluose ar pačioje visuomenėje įsišaknijusius vertinimo, mąstymo, rašymo

stereotipus. Pervertinti tarsi visų apbrovotas tiesas visada sveika, nors apie kovą su stereotipais pastaruoju metu kalbama tiek daug, kad jau pačios tos kalbos rizikuoja tapti įkyroku stereotipu. Antai begalvodama apie Notrimaitės monografiją, girdžiu radijo žurnalistės klausimą ornitologui, dokumentinio filmo apie gandrų autoriui: „Gal jūsų filmas sugriovė kokius nors stereotipus apie gandrų elgesį?“ Priblokštas klausimo, ornitologas minutėlei praranda žadą, o jį atgavęs paaiškina, kad gandrai vienaip ar kitaip elgiasi ne dėl stereotipų, bet todėl, kad gamtos taip nulemta. Tačiau aistringas, suinteresuotas recenzuojamos monografijos autorės tonas – geriausias įrodymas, kad ji ėmėsi sau pačiai svarbios, o ne tiesiog madingos temos. Jai svarbu sužinoti, kaip poezijoje „eksplotuojami veikėjų vaizdavimo stereotipai ir kaip iš jų vaduojamasi“ (p. 32), ir ji tai daro analizuodama Juditos Vaičiūnaitės „Kanoną Barborai Radvilaitei“, eilėraščius „Tilto gatvė“, „Karališka baltoji lelija“, „Pastoralės“, „Birutė“, „Birutei“, „Kęstutaičiai“. „Restauracija“, „Nemuno elegijas“, Sigito Gedos poemą „Žalgiris“, eilėraštį „Vengrų kareivio monologas Lietuvoje prieš Žalgirio mūšį“, eiliuotą romaną „Žalio gintaro

vėriniai“¹. Barboros Radvilaitės, Birutės ar Žalgirio mūšio interpretacijos lietuviškojoje tradicijoje yra ypač dažnos ir labiau nei kas kita sumitologintos.

Vaičiūnaitė ir Geda iš tiesų priklauso daugmaž tai pačiai kartai (ir tarp jų gimimo datų, ir tarp pirmųjų knygų – tik šešerių metų skirtumas), jie abu kartais vadinami „tyliaisiais modernistais“, apie juos jau prirašyta ir knygų¹, ne tik straipsnių ar skyrių probleminėse monografijose, taigi konkretnė tema gerai papildo esamus tyrimus. Notrimaitės monografijoje analizuojami kūriniai parašyti sovietmečiu, kuomet kai kuriuos tautinius mitus buvo bandoma sovietizuoti, kai ką nustumti į užmarštį, o kai ką paprasčiausiai uždrausti. Savo veiklą autorė suvokia kaip vieną iš sovietmečio literatūros tyrimų „dėlionės“ detalę (p. 29), nors savo tyrinėjimus autorius keistoku būdu beveik „iškerpa“ iš sovietmečio literatūros, teigdama, kad „jie pratęsia Maironio baigtą formuoti ir tarpukario Lietuvoje bei pokariu išėivijoje intensyviai kultivuotą (kad ir Bernardo Brazdžionio, Kazio Bradūno ar vėlyvojo Jono Aiščio) istorijos įprasminimo tradiciją“ (p. 17). Šiokių tokių paralelių, tarkim, su Juozo Grušo kūryba esama, bet jos menkos ir sporadiškos. Gal tiesiog literatūrologai, susikaupusiai prie konkrečių kūrinių analizės, jų literatūrinis kontekstas neatrodė toks svarbus.

¹ Skirmantas Valentas, *Mė(lynojo)nulio lingvistika Vlado Braziūno ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2007; Virginija Balsevičiūtė, *Juditos Vaičiūnaitės kūryba*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009; Viktorija Daujotytė, *Vieninteliame miestui. Juditos Vaičiūnaitės Vilnius*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009; Viktorija Daujotytė, *Tragiškasis meilės laukas. Apie Sigitą Gedą: Iš poezijos, užrašų, refleksijų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010; *Rytai-vakarai X (komparatyvistinės studijos)*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010 (didžioji tomo dalis skirta Sigitui Gedai).

Įdomiausias Notrimaitėi vienokios ar kitokios didžiojo tautos naratyvo dekonstrukcijos Vaičiūnaitės ir Gedos poezijoje. Reikia pripažinti, kad monografijos autorė logiškai ir nuosekliai žaidžia pagal savo pasirinktas taisykles. Be abejo, tai yra jos knygos privalumas. Tiesa, man kartais pasirodydavo, kad ji, kaip ir jos cituojamas Jūrnas Rūsenas, priklausantis Antrojo pasaulinio karo patirčių trumuotai vokiečių kultūrai, mano, kad tautiškumas apskritai yra atgyvenęs ir beveik neigiamas dalykas. Manau, kad neigti tautiškumą ne mažiau (jei ne labiau) pavojinga nei, tarkim, neigti privatinę nuosavybę, bet Notrimaitės teisė turėti kitoki nei manasis požiūrį.

Man lieka graži mįslė, koku būdu monografijos autorė sugebėjo beveik matematiškai tiksliai poetams padalyti knygos apimtį: 93 puslapiai skirti Vaičiūnaitės poezijos analizei, 100 – Gedos, dar 17 – jų abiejų Birutės traktuotei palyginti. Visa kita – knygos įžanga ir išvados. Monografijos dalis, skirta Vaičiūnaitei, man pasirodė įdomesnė ir stilistiškai skaidresnė, antroje knygos dalyje kartais atrodo, kad literatūrologė veikia pinkli jos analizuojamo autoriaus sintaksė. Aišku, gali būti ir taip, kad toks įspūdis nulemtas didesnių mano pačios simpatijų būtent Vaičiūnaitės poezijai.

Rašydama apie pasirinktus kūrinius, Notrimaitė siekia atsižvelgti į kuo platesnį analizuojamo autoriaus kūrybos, įvairiapusių ne tik literatūros, bet ir apskritai kultūros tyrimų kontekstą, pastebi mažiausius poslinkius vieno ar kito istorinio personažo vaizduosenoje. Gedos ir Vaičiūnaitės santykis su romantine istorijos vaizdavimo tradicija, tos tradicijos atnaujinimas jų kūryboje yra skirtingas.

Istoriją Vaičiūnaitės poezijoje Notrimaitė mato kaip mažąsias kasdienybės istorijas, o Geda, jos manymu, „nuosekliau išlieka didžiojo pasakojimo erdvėje“, tačiau kuria naują kalbėjimo apie praeitį žodyną (p. 251). Skirtingai abu poetai interpretuoja ir vieną iš labai tauriai mitologizuotų Lietuvos istorijos personažų – kunigaikštienę Birutę: Vaičiūnaitei Birutė – lietuviškoji Madona, garantuojanti „stabilumą chaotiškame pasaulyje“ (p. 242), globojanti „visus paklydusius ir siekiančius ramybės, Gedos vaidilutė paradoksaliai įgyja ir gimdančios žemės chtoniškosios Dievo Motinos bruožų“ (p. 242). Tačiau reziumuojama, kad „abu naujų formų ieškantys autoriai individualiomis priemonėmis diskutuodami su Birutės ir apskritai istorijos šlovinimo tradicija, ją praplečia ir lieka joje, atskleisdami ir reflektuodami patį mitologinimo procesą“ (p. 141).

Kalbėdama apie Vaičiūnaite, monografijos autorė išžiūri esminius istorijos sampratos pokyčius: „Vaičiūnaitė bene pirmoji mūsų poezijoje prisimena, jog yra ne tik politinė, valstybės, bet ir vieno žmogaus istorija: jos kūryboje matome Istoriją – biografiją – autobiografiją.“ (p. 123). Knygoje pateikiamas „Kanono Barborai Radvilaitėi“ perskaitymas man pasirodė ne tiek naujas ar iš esmės paneigiantis ankstesnes interpretacijas, kiek paryškinantis Vaičiūnaitės kūrinyje slypinčius atspalvius. Tai natūralu, kalbant apie jau chrestomatiniu tapusį kūrinį. Kartais monografijos autorės tonas atrodo pernelyg kategoriškas, tarkim, ji rašo, kad Vaičiūnaitės kūrinyje, kalbant apie karalienę Boną, „atsiribojama nuo plačiai paplitusios nuuodijimo versijos“ (p. 39). Tačiau poetė vis dėlto palieka mįslę: „Nieks dabar jau neirodys, / daviau ar nedaviau veneciniam stikle nuodų [...]

Gal marčios pačios mirė. [...] Bet saugokis manęs, Barbora – barbore, net serganti. / Neapkenčiu tavęs už meilę. / Ir lemiu tau mirtį“. Kokiu būdu tas lėmimas išsipildo, lieka nepasakyta. Vaičiūnaitė iš tikrųjų karalienę Boną priskyre „kenčiančiųjų, likimo aukų tipui“ (p. 39), tiesa, reikėtų pridurti, kad ji anaipol ne tyli ir nuolanki auka. Manau, kad ne visai teisinga naują vaizdavimo atspalvį įvertinti kaip stereotipų sulaužymą, bet monografijos autorė stereotipų ir juos paneigiančių kūrinių ieško, pasitelkdama nepaprastą neofitės, kovotojos su stereotipais, uolumą.

Įdomesnės knygoje atrodo mažiau lietuvių literatūrologų dėmesio sulaukusių kūrinių ciklą „Nemuno elegijos“ ar „Kęstutaičiai“. Restauracija interpretacijos. Apie pastarąjį kūrinį Notrimaitė rašo: „Prikeliant ir reflektuojant praeitį Vaičiūnaitės poetinėse istorijose bene visuomet rodoma ne tai, kas būdinga vienam ar kitam to meto socialiniam vaidmeniui – valdovo, karžygio, tėvo, sūnaus. Kęstutaičiuose ir apskritai panašios tematikos eilėraščiuose bandoma išvelgti ne tiek savybes ir įvykius, susijusius su tuo stereotipiniu vaidmeniu, kiek tai, kas dažniausiai išeina už jo ribų“ (p. 123), Monografijoje analizuojamuose kūriniuose Notrimaitė, be kita ko, ieško, laisvos asmenybės. Tikriausiai laisva asmenybė, jei ją istorijoje suranda ar sukuria nelaisvoje visuomenėje gyvenantis poetas, reiškia vidinę rašančiojo laisvę ar bent tokios laisvės poreikį. Viena iš laisvų asmenybių – Vaičiūnaitės „Kęstutaičių“ Butautas, apie kurį literatūrologė rašo: „kreipimosi į Butautą situacija suponuoja brandžią žmogaus, kurio veiksmai susidėlioja į seką *gėris – blogis – kaltė*, savimone, leidžiančią kalbėti apie pasirinkimą ir atsakomybę už jį. Tad

matome ryžtingą ir drauge svajojantį lietuviškąjį Hamletą – laisvą žmogų istorijoje“ (p. 112). Notrimaitė moka skaitytoją intriguoti ne vien poezijos analize – knygos skyrelis, iš kurio ką tik citavau, pavadintas „Kelios variacijos laisvės tema: lietuviškas Hamletas ir jo moteriškasis atitikmuo“. Moteriškuoju lietuviškojo Hamleto atitikmeniu Notrimaitė laiko „Kęstutaičių“ Ringailę. Literatūrologė turi savitą stilių, moka kalbėti elegantiška, niuansuota ir kartu mokslinę informaciją perteikiančia fraze: „Amžinai tekantis Vaičiūnaitės Nemunas veidrodžiškai saugo, slepia ir atspindi, jis tampa amžino laiko metafora, savotišku pamušalu, sustiprinančiu amžinybės, laikinumo, kitų ir tavo senėjimo, baigtinumo išpūdį. Tad upė priklauso labai suartintoms sakymo ir pasakymo plotmėms“ (p. 116). Tai pora sakinių, parašytų apie „Nemuno elegijas“. Tiesa, pasitaiko, kad kas nors aprašinėjama ar įrodinėjama pernelyg smulkmeniškai (pavyzdžiui, kalbant apie „Kanoną Barborai Radvilaitei“ nepaprastai detaliai aiškinamasi, kas tai yra kaukė) arba beveik kaip atradimas paskelbiami savaime suprantami dalykai: „Patys namai čia siejami ne tik su erdve, bet ir su artimais žmonėmis, šiuo atveju jų metonimais tampa rūpestingumą ir globą įvaizdijantys saviškiai“ (p. 37). Bet juk namai tradiciškai, jei tik neturime galvoje kokio modernių laikų individualisto, ir nėra vien konkreti erdvė, žmogus ten visada yra apsuptas saviškių. Esama ir daugiau (bet ne pernelyg daug) tokių pseudoatradimų ar tiesiog naivybių, kurie būtų išnykę, jei autoriui būtų užtekę laiko įdėmiai perskaityti galutinį rankraščio variantą. Kita vertus, turint galvoje ne naivybes, o komentarų detalumą, besimokančiam jaunimui jis gal net pravartus.

Notrimaitė aiškinasi įvairius poezijos kontekstus, pastebi istorinių personažų vaizdavimo poslinkius, tačiau ne visai suprantama, kodėl ji įsitikinusi, kad iki Gedos ir Vaičiūnaitės literatūra, parašyta lyg ir istorine tema, kalbėjo būtent apie istoriją, tarsi nelabai kuo tesiskirtų nuo tikrųjų istorikų veikalų. Todėl keistai atrodo viena vis varijuojama jos mintis: „...jos istorinės tematikos poezija atrodo tokia paprasta, jog be istorijos, kaip sakė viena mokinė, joje nieko daugiau ir nėra“ (p. 34), „Vadinamuosiuose istorinės tematikos (vadinamuosiuose, nes kaip matysime, ne visada istorija juose yra svarbiausia) eilėraščiuose...“ (p. 66); „Tik vargu, ar cikle siekiama restauruoti viduramžių kronikas ir vargu ar svarbiausi jame faktai“ (p. 87–88). Bent jau man nežinoma nė vieno šiuolaikinio rašytojo (nesvarbu, prozininko, poeto ar dramaturgo), kuriam, pasirinkusiam istorinę tematiką, iš tiesų būtų svarbiausia pati istorija, o ne kokie nors visuotinesni nei vaizduojamas laikas ir kartu asmeniškesni dalykai. Nebent būtų rašomas koks istoriją populiarinantis rašinys jaunimui.

Šiaip jau monografijos autorė – subtili poezijos tyrėja, kuriai šiek tiek trukdo prisiimtas naujovių įteisintojos, istorinio pasakojimo dekonstrukcijų (o dažnai tiesiog jo atspalvių išryškavimo) apologetės vaidmuo. Iš esmės užtektų tas naujoves parodyti, jų prasmingumo įrodinėjimas šiek tiek yra laužimasis pro atdaras duris, tačiau gali būti, kad toks kategoriškumas – tai disertacinio darbo liekana: disertantas juk privalo išmanyti, literatūrologui leista abejoti. Manychiau, kad pirmojoje monografijoje Notrimaitei tiesiog pristigo truputėlio autoironijos ar skepsio. Jei jų, visai nebūtinai tiesiogiai išreikštų, būtų užtekę,

galbūt ji būtų susivokusi, kad ne tik anks-tesnės epochos, bet ir mūsų laikais kuria savus mitus, nesvarbu, kad ir kokie jie būtų: romatiniai, tautiniai, socialiniai ar kitokie. Tai būtų šiek tiek suminkštinę kalbėjimo toną. Nemanau, kad ir šiandien kas nors galėtų suformuluoti vienintelę teisingą tikrąją tiesą, kuri, kaip kartais atrodo, bandoma teigti recenzuojamoje knygoje. Gali atsitikti ir taip, kad mūsų suvokimo naujovės ateityje atrodys stereotipiškai, o kai kuriems dalykams, dabar įvardijamiems kaip stereotipai, bus gražintas pastovių šio pasaulio sąrangos dėsnio statusas. Man, tarkim, šiek tiek švelnių abejonių kelia savito „naujojo rojaus“ mitas, kurio pranašu, pasiremddama istoriku Rimvydu Petrausku, Notrimaitė laiko Gedą, siūlydama jo žalgiriadą įrašyti į „siūlomą naująją paradigmą, kurios kartinė vieta – *skirtingųjų* sambūvis“ (p. 163). Be abejonės, gražus tas taikus „skirtingųjų sambūvis“ kaip siekiamybė, tik kol kas kažin ar labiau realistiškas už bet kurį kitą rojaus mitą.

Nemanau, kad vertėjo taip atkakliai ir ilgai, kaip knygoje bandyti paneigti ir Vytauto Kubiliaus teiginį, kad Vaičiūnaitė – „mylinčio moteriškumo poetė“. Taip, Vaičiūnaitė nemėgo poezijos skirstymo į vyrišką ir moterišką, į kaimo ir miesto ir panašiai. Nemėgo todėl, kad tokie apibūdinimai viską supaprastina, o, be to, pavadinimas poezijos „moteriška“ turėjo neigiamą konotaciją (tebegyvuoja apibūdinimas „moterų romanai“, suponuojantis penktaeilį, dažniausiai banalią meilės istoriją pasakojantį rašinį). Tačiau niekas nepaneigs, kad Notrimaitės minima Mari-

na Cvetajeva, taip pat nesutikusi su tokiu poezijos skirstymu, daugelyje geriausių savo eilėraščių kalba būtent moters balsu, kaip ir Vaičiūnaitė rinkinyje *Smuikas*, kurį recenzuodamas Kubilius ir parašė minėtą frazę. Tiesa, vėliau jis galbūt be reikalo ją pritaikė visai poetės kūrybai, betgi ir tada nesakė, kad tai vienintelis poetės kūrybos bruožas. Tai, kad Vaičiūnaitė perteikė giliai suvoktą istoriją, anaipol nepaneigia jos moteriškai aistringą balso kai kuriuose meilės eilėraščiuose. Monografijoje cituojamas Vaičiūnaitės pasisakymas apie „amžinąjį moteriškumą“ (p. 80) ne prieštarauja minėtam Kubiliaus apibūdinimui, bet su juo paprasčiausiai prasilenkia – kalbama skirtingu laiku ir apie skirtingus dalykus. Kubiliaus charakteristika toli gražu nėra neigiama, žeminanti poetę ar jos poeziją, kaip gali pasirodyti, skaitant Notrimaitės polemiką. Ji tiesiog neišsami, betgi ir nepretenduoja tokia būti. Nesuprantu, kodėl blogai būti mylinčia moterimi ar eilėraštyje kalbėti jos vardu.

Gražus monografijos autorės noras knygoje pateikti retesnių abiejų poetų nuotraukų ir šiaip iliustracijų, tai netipiška tokio pobūdžio knygose ir taip pat rodo autorės suinteresuotumą savo veikalui, gaila tik, kad jos gerų norų šiuo atveju neparėmė spaudos kokybė.

Reziumuodama turėčiau pripažinti, kad monografija – pasisekęs jaunos autorės darbas. Būtent todėl kai kurie jo teiginiai kelia norą prieštarauti, ieškoti argumentų savajam nepritariamui pagrįsti. Su bespalviais ir beasmeniais traktatais ginčytis nesinori, jie tiesiog abejingai užverčiami.

Donata Mitaitė